

Kunst en zingeving filosofisch gezien

Kunst en zingeving filosofisch gezien
Bob Lanswyer

Colofon

Auteur: Bob Lanswyer

ISBN 9789465016894

Omslagontwerp: Bob Lanswyer

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	15
Hoofdstuk 1. Kant	27
Inleiding	28
Zingeving en kunst bij Kant	31
Samenvatting	40
Appendix	41
Hoofdstuk 2. Nietzsche	45
Inleiding	45
Zingeving en kunst bij Nietzsche	48
Hoofdstuk 3. Kierkegaard	65
Inleiding	66
Zingeving en kunst bij Kierkegaard	68
Samenvatting	78
Hoofdstuk 4. Wittgenstein	81
Inleiding	82
Zingeving en kunst bij Wittgenstein	87
Samenvatting	90
Hoofdstuk 5. Heidegger	97
Inleiding	98
Zingeving en kunst bij Heidegger	103
Samenvatting	112
Hoofdstuk 6. Levinas	115

Inleiding	115
Zingeving en kunst bij Levinas.....	122
Samenvatting.....	127
Hoofdstuk 7. Tot slot	129
Samenvatting en commentaar	130
Literatuur.....	141
Register van namen	147

Voorwoord

De vraag is hoe je moet omgaan met de schilderkunst? Welke plek geef je eraan? Tegen welke achtergrond beoordeel je schilderijen? Een vraag die voor iedereen, althans degene die iets met kunst heeft, van belang is. Uit de gedachte achter deze vraag blijkt al dat kunst een bepaalde plek in je leven heeft. Je bezoekt wellicht regelmatig musea of je beoefent misschien zelf ook de schilderkunst? Of je staat snel klaar met opmerkingen over de moderne schilderkunst. Of je voelt de plicht tijdens vakanties in het buitenland de bekendste musea te bezoeken en van schilderstukken te genieten. Dat doet een beschaafd mens? Thuis heb je reproducties van beroemde schilderijen aan de muur hangen. Je kijkt op de een of andere manier tegen kunst aan. Mijn idee is dat de wijze waarop je naar kunst kijkt bepaald wordt door de manier waarop je in het leven staat, wat is je levensbeschouwing, wat vind je van het leven. Je kijkt ook vanuit dat totaaloverzicht naar kunst en je kunt aan de hand van je levensbeschouwing bepalen hoe jij tegen kunst aan kijkt. Dus jouw levensbeschouwing is in deze zaak bepalend.

En een levensbeschouwing (zingeving) bestaat uit een totaaloverzicht, een totaalkijk van hoe jij tegen wereld en leven aankijkt en die totaalkijk kunnen we analyseren en in drie elementen uiteen leggen. Allereerst de vraag wat volgens jou de werkelijkheid inhoudt, wat is het antwoord op de vraag naar wat er is. Het tweede element bestaat in de vraag wat je belangrijk vindt, wat je waardevol vindt en het derde element is wat je geacht wordt te moeten doen.

Maar het vergt nogal wat oefening om erachter te komen wat jouw levensbeschouwing inhoudt, en daarmee wat jij eigenlijk van kunst vindt. Een manier om daarachter te komen is wellicht om bij filosofen te rade te gaan, die hun zaakjes meestal netjes op orde hebben en die feilloos kunnen aangeven wat de wereld volgens hen inhoudt, waar je naar moet kijken en wat je eigenlijk geacht wordt te doen. Niet alleen hebben ze dat in de regel op een rijtje staan, ze kunnen het ook nog eens in al of niet klare taal verwoorden. Niet dat je daar meteen een voorbeeld aan moet nemen, maar het helpt om ze te raadplegen. Wellicht dat je bepaalde opvattingen met hen kunt delen en daarmee ook wat zij van kunst vinden. In ieder geval tref je bij hen een voorbeeld aan hoe jouw levensbeschouwing, verwoord en doordacht georganiseerd er uit zou moeten zien, en dat op een verantwoorde wijze. De kern zit in het feit dat een levensbeschouwing verder niet verdedigd of beargumenteerd kan worden. Het is een eindhalte in de discussie. We willen onderzoeken wat kunst voor een rol kan spelen in een levensbeschouwing.

En hiermee hebben we aangegeven wat het belang is van de vraag naar het verband tussen zingeving en kunst. Wat we nog niet benoemd hebben is waarom we de schilderkunst als onderwerp hebben genomen en niet bijvoorbeeld muziek, film of danskunst. De schilderkunst is de kunst waarmee we het meest in aanraking komen. Overal zien we reproducties van beroemde schilderijen, bijvoorbeeld op koekdozen met het meisje met de parel van Vermeer, of de zelfportretten van

Rembrandt. En we hebben wellicht ook wel de meest uitgesproken reacties op de moderne schilderijen van bijvoorbeeld Rothko of Francis Bacon.

Maar zoveel filosofen zoveel opvattingen waarom dan gekozen voor Kant, Nietzsche, Kierkegaard, Wittgenstein, Heidegger en Levinas? Wat maakt deze filosofen zo belangrijk voor dit onderwerp? In de eerste plaats hebben ze een uitgesproken belangstelling voor de (schilder) kunst en een uitgesproken oordeel over de (schilder)kunst. Bij filosofen als Descartes, Fichte, Whitehead etc. tref je een opvatting hierover niet direct aan. De keuze werd niet alleen bepaald door hun belangstelling voor kunst, maar ook door het feit dat ze uit verschillende filosofische scholen stammen: Kant de transcendentale invalshoek, Nietzsche de levensfilosofische insteek, Kierkegaard vanuit een christelijke invalshoek, Wittgenstein analytisch en Heidegger fenomenologisch en tot slot Levinas, duidelijk ook fenomenologisch. In de meeste gevallen zijn het de moderne toonaangevende filosofen.

Het lijkt moeilijk om vanuit een concreet schilderij tot het vaststellen van een bepaalde levensbeschouwing komen? Het schilderij is immers een beeld, en niet een woordelijk verhaal. Hoe kun je nu middels een beeld tot een conclusie komen in termen van een levensbeschouwing? Het is immers wel de

bedoeling dat we op de een of andere manier die link leggen. Dat kan bijvoorbeeld eenvoudig wanneer de betreffende schilder te kennen geeft dat hij in zijn schilderij geleid wordt door de lectuur van een filosoof, bijvoorbeeld Guston die aangeeft het schilderij "Mirror to S.K." geschilderd te hebben met het boek vrees en beven van Kierkegaard in het achterhoofd. Of Heidegger die duidelijk aangeeft een bepaalde voorkeur te hebben voor Cézanne of Klee.

Die schilderijen sluiten naadloos aan bij de kunstopvatting van de betreffende filosoof. Dit bij wijze van voorbeeld. Het helpt je wellicht bij het bepalen van je eigen voorkeuren, te kijken welke schilderijen jij goed vindt en waarom je die goed vindt, wat wordt erin tot uitdrukking gebracht waarmee jij het eens bent. Of hoe interpreteer je het schilderij dat jij mooi vindt.

Wat ik zelf een heel mooi schilderij vind, is het bovenstaande schilderij van de heilige familie van Titiaan in de Hermitage in Sint-Petersburg. Ik bleef daar als aan de grond genageld bij staan en dat schilderij heeft een blijvende indruk op mij gemaakt. Wat kan ik daar nou uit afleiden wat betreft mijn kijk op het leven? Ik sluit hierbij aan op wat Elias Canetti (schrijver van onder andere het Martyrium) in zijn memoires opmerkt over de invloed van schilderijen van Breugel op zijn kijk op het leven en

oeuvre¹. Zo vinden alle blinden, die hij later heeft gezien, hun oorsprong in het schilderij De parabel van de blinden. Het is alsof Canetti ons wil duidelijk maken dat blinden voor het zien van dit schilderij voor hem geen realiteit waren, alsof ze voor hem nog niet echt bestonden.

Wat mij aanspreekt in “De heilige familie” van Titiaan is de complete versmelting van de figuren en de achtergrond, het is een zuiver geheel. Titiaan heeft zoiets dieps, er zit altijd iets onder, iets dat met verf getoond wordt. De overtuiging dat alles een geheel vormt, dat er ondanks allerlei onderscheidingen er een geheel is dat, die afzonderlijke delen bij elkaar houdt. Ik vind dit schilderij een fantastische uitdrukking van harmonische verbanden in de wereld.

Het onderstaande schilderij straalt wanneer je er lang en intensief naar kijkt dezelfde diepte uit.

¹ “Kunst als spiegel van de mens : Esthetisch ervaren, begrijpen en interpreteren”, Jacques de Visscher, Nederlandse boekhandel, Amsterdam, 1987, pg. 45

Onbekende man van Titiaan

Dat brengt mij nu op mijn eigen levensbeschouwing: de meeste aansluiting vind ik bij de opvattingen van Kant. Kunst is voor mij primair iets waar je van kunt genieten, de harmonie en samenhang staan hierbij centraal, echter tevens de mogelijkheid om iets wat je niet kunt verwoorden toch een uitdrukking te geven. Kunst is geen zaak van de waarheid aan het licht brengen, ook niet een zaak die in het leven lijfelijk navolging zou moeten

vinden, en al helemaal niet als verleiding om iemand tot een bepaalde overtuiging over te halen.

En dan nu de aanpak, die ik heb gekozen. Hiervoor heb ik een uiteenzetting van wat zingeving eigenlijk inhoudt opgenomen. Ik probeer daarbij tevens aan te geven dat het uitgangspunt van de zingeving niet filosofisch is. We gebruiken dat wel als zodanig. Zoals gezegd komen zes filosofen aan het woord, te beginnen met Kant en te eindigen met Levinas.

Allereerst heb ik na een korte levensbeschrijving, bij iedere filosoof zijn globale opvattingen aangegeven, waarbij we kunnen onderscheiden wat de betreffende filosoof als wezenlijk voor de werkelijkheid beschouwt, wat hij belangrijk vindt en hoe hij tegen de moraal aankijkt. Vervolgens ga ik in op wat je bij de betreffende filosoof aan zingeving kunt aantreffen om in aansluiting daarop zijn visie op kunst te geven. Tot slot eindigen we met het bespreken van een aantal schilderijen die dienen als illustratie bij de besproken opvattingen.

Inleiding

Waar gaat het boekje over?

De titel van het boekje luidt: Zingeving en kunst filosofisch gezien. In dit boekje zoeken we naar het verband tussen zingeving en kunst, en meer in het bijzonder de schilderkunst. Vroeger voorzag het geloof in zingeving. Nu het geloof, het institutionele geloof op zijn retour lijkt te zijn, zoeken we op een andere manier naar antwoorden op onze levensvragen. En wat we dan dikwijls zien gebeuren, we zoeken het in de kunst, de kunst zou ons helpen onze levensvragen te aan te pakken.² Op basis van een grote overeenstemming in structuur en opzet tussen religie en kunst neigen we ertoe te denken dat we religie kunnen inruilen tegen kunst. Religie en kunst hebben veel zaken gemeen, in beide gevallen gaat het om beschouwing en creativiteit. Maar op het punt van inspiratie is er sprake van verschil: religie brengt de mens tot een bepaald gedrag, maar bij het aanschouwen van een kunstwerk voelen we echter geen speciale aandrang ons op een andere manier te gaan gedragen. Kunnen we wel gewoon meegaan in deze stelling of moeten we niet vanuit de filosofie nagaan hoe het gesteld is met de plaats en functie van de kunst? en ons op een kritische manier afvragen of we wel met die stelling kunnen instemmen? Kan kunst daadwerkelijk in de plaats komen van religie, ondanks het ontbreken van consequenties voor het gedrag. Net als religie heeft de filosofie tot taak de grote levensvragen te beantwoorden, kortom aan zingeving te doen. En dus ligt het op

² Zie bijvoorbeeld "Re-enchantment of the world: Art versus Religion" Gordon Graham, Oxford university Press, Oxford , 2007